

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.33

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.1>

НАСИЛЬНИЦЬКА ПЕРЕДАЧА ДІТЕЙ З ОДНІЄЇ ГРУПИ В ІНШУ ЯК ФОРМА ГЕНОЦИДУ

Андрушко А.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-7735-7898

Андрушко А.В. Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу як форма геноциду.

У статті досліджено проблемні питання кваліфікації насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу як форми геноциду.

Проаналізовано відмінності у формулюваннях цієї форми геноциду в Конвенції 1948 року, Римському статуті МКС та ст. 442 КК України, що демонструють значення термінологічних нюансів перекладу для точного розуміння сутності цього злочину. Зокрема, переклад словосполучення *forcibly transferring children* як «примусове переміщення дітей» є юридично неточним, оскільки зміщує акцент із насильницької зміни групової належності дитини на її фізичне переміщення, тоді як міжнародно-правовий зміст цієї форми геноциду полягає у вилученні дітей із захищеної групи з метою руйнування її ідентичності.

Встановлено, що формулювання чинної редакції п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України хоча й використовує точніший термін «насильницька передача», не акцентує на належності дітей до конкретної захищеної групи. Найбільш адекватним з огляду на це є формулювання «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи», яке чітко фіксує спрямованість діяння та його зв'язок зі спеціальним наміром знищити захищену групу як таку.

З'ясовано, що для кваліфікації насильницької передачі дітей як геноциду визначальною є не кількість потерпілих, а наявність спеціального наміру знищити захищену групу як таку. Водночас буквальне тлумачення п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України може необґрунтовано звужувати сферу застосування цієї норми.

Встановлено, що сутність насильницької передачі дітей як форми геноциду полягає не лише у спричиненні фізичних чи психологічних страждань окремим особам, а передусім у довготривалому знищенні групи шляхом примусової асиміляції її найуразливіших членів і розриву міжпоколінної культурної та соціальної тяглості.

Примусове вивезення українських дітей з окупованих територій та їхня подальша асиміляція, організовані російською владою, підтверджують системний, централізований та інституційно організований характер цієї політики. Мета цієї політики полягає у цілеспрямованому руйнуванні української національної ідентичності дітей та їх інтеграції до іншої національної спільноти як «нових російських громадян». Системність та нормативне оформлення цієї практики, а також конкретні заходи – примусове набуття громадянства РФ, зміна імен і прізвищ, розміщення дітей у «таборах перевиховання», освітня й культурна асиміляція – у поєднанні з офіційною державною пропагандою, що заперечує існування української нації, свідчать про наявність спеціального наміру, необхідного для кваліфікації цих дій як геноциду у формі насильницької передачі дітей захищеної групи до іншої групи.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; міжнародні злочини; геноцид; насильницька передача дітей групи до іншої групи; Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Andrushko A.V. Forcibly transferring children from one group to another as a form of genocide.

The article examines problematic issues in the qualification of forcibly transferring children from one group to another (the formulation used in the Criminal Code of Ukraine) as a form of genocide (Forcibly transferring children of the group to another group – the formulation used in international law).

The differences in the wording of this form of genocide in the 1948 Convention, the Rome Statute of the ICC, and Article 442 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed, demonstrating the importance of terminological nuances in translation for the precise understanding of the essence of this crime. In particular, translating the phrase forcibly transferring children as “forced relocation of children” is legally inaccurate, as it shifts the focus from the violent change of the child’s group affiliation to their physical relocation, whereas the international legal meaning of this form of genocide lies in removing children from a protected group in order to destroy its identity.

It has been established that the current wording of paragraph 5 of part 1 of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, while using the more precise term “forcibly transferring,” does not emphasize the children’s belonging to a specific protected group. The most adequate formulation, therefore, is “forcibly transferring children of this group to another group,” which clearly reflects the direction of the act and its connection with the specific intent to destroy the protected group as such.

It has been clarified that for the qualification of forcibly transferring children as genocide, the determining factor is not the number of victims but the presence of specific intent to destroy the protected group as such. At the same time, a literal interpretation of paragraph 5 of part 1 of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine may unjustifiably narrow the scope of this provision.

It has been established that the essence of forcibly transferring children as a form of genocide lies not only in causing physical or psychological suffering to individuals, but primarily in the long-term destruction of the group through forced assimilation of its most vulnerable members and the rupture of intergenerational cultural and social continuity.

The forced removal of Ukrainian children from occupied territories and their subsequent assimilation, organized by the Russian authorities, confirms the systematic, centralized, and institutionally organized character of this policy. The aim of this policy is the targeted destruction of Ukrainian national identity in children and their integration into another national community as “new Russian citizens.” The systematic and normative organization of this practice, as well as specific measures – forced acquisition of Russian citizenship, changing of names and surnames, placement of children in “re-education camps,” educational and cultural assimilation – combined with official state propaganda denying the existence of the Ukrainian nation, indicate the presence of specific intent required for qualifying these actions as genocide in the form of forcibly transferring children of a protected group to another group.

Key words: crimes against peace, human security, and the international legal order; international crimes; genocide; forcibly transferring children of the group to another group; Rome Statute of the International Criminal Court.

Постановка проблеми. Однією з форм геноциду, передбачених Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, а також Римським статутим Міжнародного кримінального суду, є насильницька передача дітей захищеної групи до іншої групи, тлумачення та застосування якої пов’язані з низкою складних доктринальних і практичних питань.

Актуальність дослідження цієї форми геноциду істотно зросла у зв’язку з триваючим міжнародним збройним конфліктом на території України. Зокрема, численні випадки незаконного вивезення українських дітей на територію росії, передача таких дітей під опіку, усиновлення або інші форми фактичного включення до іншої національної групи зумовлюють необхідність оцінки відповідних дій через призму заборони геноциду за міжнародним та українським кримінальним правом.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання насильницької передачі дітей захищеної групи до іншої групи як форми геноциду розглядалися у працях таких дослідників, як William Schabas, Gerhard Werle, Yulia Ioffe, Hilly Moodrick-Even Khen та деяких інших учених. Водночас низка важливих питань залишається недостатньо дослідженою та дискусійною. Окремого аналізу потребує обґрунтованість кваліфікації як геноциду примусового вивезення українських дітей до рф.

Мета статті полягає у дослідженні насильницької передачі дітей захищеної групи до іншої групи як форми геноциду за міжнародним та національним кримінальним правом, а також у вияв-

ленні та аналізі проблем правової кваліфікації цього діяння в контексті сучасної правозастосовної практики, зокрема на прикладі примусового вивезення українських дітей до рф.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті II(е) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [21], а також статті 6(е) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [34], однією з форм злочину геноциду визнається насильницька передача дітей національної, етнічної, расової чи релігійної групи до іншої групи (англ. оригінал: «Forcibly transferring children of the group to another group»). Водночас звернення до офіційних українських перекладів зазначених міжнародних актів засвідчує певні відмінності у формулюванні цієї форми злочину геноциду. Якщо в українському перекладі Римського статуту МКС йдеться про насильницьку передачу дітей цієї групи до іншої групи» [14], то в українському перекладі Конвенції про геноцид – про «*примусове переміщення* дітей такої групи до іншої групи» [9]. В національному кримінальному законодавстві (п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України) вказана форма геноциду сформульована як «насильницька передача дітей з однієї групи в іншу».

Наведені відмінності, на мій погляд, необхідно проаналізувати докладніше, адже, коли йдеться про кваліфікацію злочину геноциду, навіть незначні варіації в перекладі можуть впливати на тлумачення норм.

Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку, що переклад словосполучення «forcibly transferring children» як «примусове переміщення дітей» є некоректним з точки зору змісту та юридичної точності. Англійське слово «forcibly» означає «насильно, із застосуванням сили чи примусу», «transferring» – «передача», а не просто «переміщення». У правовому контексті йдеться про зміну контролю, опіки, соціально-правової належності, а не просто про фізичне переміщення в просторі. Натомість слово «переміщення» передає саме просторовий, фізичний рух – транспортування, переселення, евакуацію, що краще відповідає таким англійським термінам, як «relocation», «transportation», «deportation», «displacement». Термін «transferring» має інституційно-соціальне значення і позначає зміну належності, правового статусу дитини – зокрема, передачу її в інші сім'ї, інституції або середовище, яке формує іншу ідентичність. Слід підкреслити: у випадку цієї форми геноциду йдеться не стільки про фізичне переміщення, скільки про умисну зміну належності дитини до визначеної групи – з метою асиміляції або знищення групової ідентичності, знищення групи не лише фізично, а й через ліквідацію наступного покоління як носіїв культурної та національної тягlosti. Інакше кажучи, суть аналізованої форми геноциду не в переміщенні дітей як такому, а в тому, що з цими дітьми відбувається опісля – зміна середовища, культури тощо. Відтак переклад англійського оригіналу «forcibly transferring» як «примусове переміщення» звужує зміст цього злочинного діяння і може бути хибно інтерпретований як суто територіальне або логістичне транспортування (переселення), тоді як у контексті злочину геноциду вирішальним є саме факт передачі дитини до іншої групи – через усиновлення, інституціоналізацію чи виховання в середовищі, яке цілеспрямовано заперечує її ідентичність. З огляду на це термін «насильницька передача», який вжито в українському перекладі Римського статуту МКС, а також у п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України, є точнішим і змістовно адекватнішим перекладом відповідних положень міжнародно-правових актів; він повніше відображає сутність розглядуваного злочину – намір знищити групу шляхом вилучення її дітей і зміни їхньої ідентичності.

На відміну від українських перекладів Конвенції про геноцид та Римського статуту МКС, в п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України йдеться про «насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу». Здавалося б, формулювання, наведене в національному кримінальному законі, стилістично та семантично довершеніше і саме йому варто віддати перевагу. Однак насправді між формулюваннями «передача дітей цієї групи до іншої групи» і «передача дітей з однієї групи в іншу» є доволі серйозна відмінність. Формулювання «діти цієї групи» не лише прямо відтворює англійський оригінал тексту («children of the group»), а й підкреслює, що йдеться про певну визначену групу (національну, етнічну тощо), а відтак відповідає правовому контексту злочину геноциду. Натомість *вжите в КК України формулювання «дітей з однієї групи в іншу» не фіксує, що саме ця конкретна, визначена група є об'єктом знищення*. Це має важливе значення для юридичної кваліфікації, адже в Конвенції 1948 року та Римському статуті МКС йдеться про знищення саме певної ідентифікованої групи як такої – повністю або частково. З огляду на це той варіант формулювання, який сьогодні маємо в національному кримінальному законі, потенційно ускладнює правове тлумачення наміру знищити саме цю групу.

Різниця між «до іншої групи» та «в іншу групу» є менш суттєвою і стосується переважно стилістики, однак у правовому контексті (зокрема, у розглядуваному) навіть ці тонкощі можуть мати значення. Йдеться не стільки про лінгвістичну правильність (обидва варіанти граматично коректні), скільки про смислове забарвлення і потенційну інтерпретацію. Тому варто звернути увагу на те, що вислів «до іншої групи» точніше передає напрямок передачі дітей, не вказуючи на їх повноцінне включення до цієї групи, тоді як конструкція «в іншу групу» може (хоч і не обов'язково) натякати на інтеграцію як результат передачі. У контексті визначення злочину геноциду важливо чітко фіксувати факт дії, а не її ймовірні наслідки, адже в згаданих вище міжнародно-правових актах йдеться про сам факт насильницької передачі дітей визначеної групи до іншої, з метою знищення групи як такої – а не про інтеграцію чи «вливання» дітей в нову спільноту. Вживання фрази «в іншу групу» може мимоволі припускати, що діти не лише передані, а вже стали частиною нової групи, вже «вписані» в її структуру. Це може звучати як наслідок передачі, хоча в юридичному контексті важливо акцентувати на дії як такій – незалежно від того, що станеться далі¹. Таким чином, формулювання «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи» є оптимальним варіантом перекладу відповідного положення, що міститься в міжнародно-правових актах, і саме так варто викласти аналізовану форму злочину геноциду в тексті статті 442 КК України.

У розглядуваному контексті постає питання про мінімальну кількість дітей, насильницька передача яких до іншої групи утворює склад відповідної форми геноциду. Хоча Конвенція 1948 р. і Римський статут МКС формулюють це діяння з використанням множини («дітей»), схвалені Асамблеєю держав-учасниць Римського статуту Елементи злочинів, що застосовуються Міжнародним кримінальним судом для тлумачення положень Римського статуту, трактують цю норму ширше, встановлюючи, що воно може бути вчинене щодо «однієї або більше осіб» (п. 1 ст. 6 (е)) [23]. Це породжує певну суперечність між формулюванням, яке міститься у зазначених вище міжнародних договорах, і пізнішим тлумаченням МКС. Очевидно, що у Конвенції 1948 р. та Римському статуті множина «дітей» формально підкреслює ідею системності, спрямованої на групу загалом, а не на окрему особу (для кваліфікації цього злочину визначальною є не конкретна кількість потерпілих, а існування захищеної групи як такої та умисел на її знищення). Натомість в Елементах злочинів МКС прагне забезпечити практичну застосовність цієї норми, навіть якщо фактично було передано лише одного члена групи, щоб уникнути правової прогалини. Такий підхід дозволяє ефективно застосовувати цю норму у конкретних випадках, не обмежуючись формальним числом потерпілих, і водночас зберігає відповідність духу Конвенції, спрямованої на захист групи як цілого.

Пункт 7 ст. 6 (е) Елементів злочинів передбачає, що насильницька передача дітей визначеної групи до іншої групи як форма геноциду повинна відбуватися або в контексті очевидної схеми подібних дій, спрямованих проти тієї самої захищеної групи, або становити таку дію, яка за своїм характером сама по собі здатна спричинити часткове знищення цієї групи. Це положення не встановлює вимоги кількісної повторюваності (множинності епізодів), а визначає стандарти для встановлення спеціального наміру знищити групу: суд або ідентифікує ширшу геноцидальну політику чи практику, у межах якої вчинено передачу, або визнає, що сама конкретна дія має настільки істотний вплив на існування групи, що може свідчити про геноцидальну спрямованість і без додаткових повторюваних епізодів. У цьому контексті «подібні дії» означають такі, що є узгодженими за своєю спрямованістю на підриг існування групи, тоді як «дія, яка сама по собі могла спричинити таке знищення», охоплює поведінку, здатну істотно порушити демографічну або соціальну тяглість групи, зокрема шляхом примусового вилучення її дітей.

Необхідно підкреслити, що додатковий вимір аналізованої проблеми проявляється на рівні національного кримінального законодавства, норми якого зазвичай підлягають суворо буквальному тлумаченню, тобто множинна форма «дітей» у п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України може бути сприйнята як така, що вимагає принаймні двох насильно переданих дітей, що, у свою чергу, звужує сферу за-

¹ Зміна належності дитини до іншої групи, про яку йшлося вище, не є окремим юридичним елементом складу злочину геноциду у формі насильницької передачі дітей. Вона описує зміст і мету такого діяння та пояснює, чому воно включене до переліку геноцидних актів. Натомість об'єктивну сторону цього злочину, яка підлягає встановленню у правозастосуванні, утворює саме факт насильницької передачі дітей визначеної групи до іншої, вчинений зі спеціальним наміром знищити цю групу повністю або частково. Таким чином, концептуальний акцент на руйнуванні ідентичності наступного покоління узгоджується з юридичною вимогою фіксувати передусім сам акт передачі незалежно від того, що відбувається з дітьми після нього.

стосування цієї норми порівняно з міжнародним стандартом. Як видається, при застосуванні цієї норми має враховуватися її міжнародно-правове походження (тобто національне законодавство слід тлумачити з урахуванням змісту міжнародних договорів, які становлять його контекст) та її спрямованість на захист визначеної групи, а не механічне встановлення мінімальної кількості потерпілих. Водночас, можливим варіантом вирішення окресленої проблеми може бути внесення до ст. 442 КК України змін, які б унеможливили хибне буквальне тлумачення її положень. Таке уточнення може бути зроблене у примітці до цієї статті (з огляду на те, що воно стосується не лише аналізованої форми геноциду) або ж у формулюванні конкретної форми геноциду (наприклад: «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи, незалежно від кількості таких дітей»).

Відповідно до Елементів злочинів, дітьми, про яких ідеться у визначенні цієї форми злочину геноциду, є члени групи, які не досягли 18 років (п. 5 ст. 6 (е))¹. Вочевидь, зазначене положення відтворює підхід Конвенції про права дитини 1989 року (ст. 1) [10] й має на меті забезпечити максимальну охопленість осіб, які перебувають під особливою міжнародно-правовою охороною. Проте, як слушно зазначає професор Вільям Шабас, формальне встановлення вікового порогу у 18 років у контексті геноциду через насильницьку передачу дітей навряд чи цілком узгоджується з природою цього злочину: у майже дорослих осіб практично неможливо викликати відчуження від їхньої групи, а тому, ймовірно, вказаний віковий поріг є занадто високим [35, р. 176; див. також: 4, с. 367 (примітка 122)]. І справді: як зазначалося вище, геноцид у цій формі спрямований насамперед на руйнування майбутнього групи через асиміляцію її наймолодших членів, які ще не мають усталеної групової ідентичності, залежні від дорослих і легко піддаються культурному, мовному й релігійному впливу. Саме ця вразливість дітей раннього та середнього віку робить їх об'єктом примусової асиміляції. Натомість у підлітків старшого віку (15–17 років) групова ідентичність уже переважно сформована: вони володіють мовою своєї групи, усвідомлюють власне походження, мають внутрішню систему цінностей та уявлень, що істотно ускладнює – а в окремих випадках робить практично неможливим – досягнення мети повної асиміляції. Тому, як видається, застереження Шабаса є цілком обґрунтованим: воно вказує на певний розрив між юридичною технікою, яка механічно отожднює поняття «дитина» з віковим порогом у 18 років, та соціально-психологічною реальністю цієї форми геноциду, яка свідчить, що ефективність асиміляційних практик різко знижується зі збільшенням віку дитини. Відтак, хоча такий високий віковий поріг забезпечує ширше правове охоплення, він не завжди відповідає сутності розглядуваного діяння, історичному досвіду примусової асиміляції та реальним механізмам знищення групи шляхом зміни ідентичності її наймолодших членів.

Як зазначає Вільям Шабас, складність застосування положення про насильницьку передачу до дітей старшого віку стає ще очевиднішою у випадку дорослих, яких неможливо «передати», адже вони не перебувають під контролем батьків. Водночас учений слушно підкреслює, що такого роду поведінка, вчинена щодо дорослих, може становити злочин проти людяності, війсьничий злочин, а за певних обставин – особливо якщо вона супроводжується розділенням родини – і геноцид у формі умисного створення для групи умов життя, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення [35, р. 176–177].

Поняття «насильницька передача» охоплює будь-які форми примусу, за допомогою яких дитина або її законні представники позбавляються можливості здійснювати вільний та усвідомлений вибір щодо належності дитини до своєї групи. Згідно з Елементами злочинів термін «насильницька» не обмежується застосуванням фізичної сили, а може охоплювати також погрозу застосування сили або інші форми примусу, зокрема страх перед насильством, примус, тримання під вартою, психологічний тиск чи зловживання владою, спрямовані щодо цієї особи чи осіб або іншої особи, а також використання обстановки примусу (примітка 5 до п. 1 ст. 6 (е)). Практика міжнародних кримінальних трибуналів уточнює, що відповідальність поширюється не лише на безпосередній акт насильницької фізичної передачі дітей визначеної групи до іншої групи, а й на акти погроз або заподіяння психологічної травми, що могли призвести до такої передачі. Так, у справі *Prosecutor v. Akayesu* (абзац 509) Судова палата МКТР підкреслила, що у разі насильницької передачі дітей

¹ При цьому в Елементах злочинів (п. 6 ст. 6 (е)) підкреслюється: «Виконавець знав чи повинен був знати, що особа або особи не досягли віку 18 років».

групи до іншої групи, як і у випадку заходів, спрямованих на запобігання народжуваності, метою є встановлення відповідальності не лише за безпосередній акт насильницької фізичної передачі, а й за погрози чи травми, які могли призвести до такої насильницької передачі дітей [40]. У справі *Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana* (абзац 118) Судова палата МКТР зазначила, що вона погоджується з поясненням, наведеним у рішенні в справі Акаєсу [39].

Аналізована форма геноциду, що первісно була складовою розробленої Рафалом Лемкіним концепції культурного геноциду [1]¹, полягає не лише у фізичних чи психологічних травмах, які діти можуть зазнати внаслідок таких дій, а й у нефізичному знищенні певної захищеної групи шляхом її асиміляції, руйнування її культурної ідентичності, розпаду соціальних структур. Як відомо, культура будь-якої спільноти передається через нові покоління: діти вбирають у себе мову, звичаї, традиції, релігію, цінності та уявлення про світ. Коли дітей, що належать до певної захищеної групи, примусово передають до іншої групи, відмінної за самоідентифікацією², і відривають від рідної культури, вони втрачають можливість переймати її, а згодом передавати елементи цієї культури своїм нащадкам. Примусово асимільовані в іншій культурі діти забувають про своє походження, забувають рідну мову, традиції, все те, що визначає їх приналежність до групи³. З огляду на це можна стверджувати, що ця форма геноциду може мати довготривалі наслідки для самого існування захищеної групи, адже вона спрямована на знищення її майбутнього [3, с. 433]. Крім того, як слушно зазначає Герхард Верле, така практика загрожує й біологічному існуванню групи, оскільки особи, передані до іншої групи, як правило, не народжуватимуть потомство у межах своєї власної групи [4, с. 367]⁴.

Протягом XIX–XX століть практика насильницької передачі дітей певної групи до іншої з метою їх асиміляції мала місце в різних історичних контекстах⁵. Так, наприклад, під час геноциду вірмен в Османській імперії тисячі (за різними оцінками – від кількох десятків до сотень тисяч) дітей були відокремлені від своїх родин і передані до мусульманських сімей або спеціальних інституцій з метою їх ісламізації, тюркізації та культурної асиміляції. Це були не поодинокі випадки, а елемент свідомої державної стратегії молодотурків, спрямованої на перетворення поліетнічної та полірелігійної Османської імперії на турецьку національну державу. У межах цієї ширшої стратегії, яка охоплювала також масові убивства, акти насильства та депортації вірменського населення, асиміляція вірменських дітей слугувала окремим механізмом, спрямованим на цілеспрямоване стирання їхньої національної та культурної ідентичності. Турецька влада заздалегідь підготувала правові та інституційні механізми для систематичної асиміляції вірменських дітей: створювалися мережі мусульманських сиротинців і домогосподарств, куди дітей передавали після насильницького відокремлення від сімей. Документи про народження підробляли, дітям давали нові турецькі імена, змінювали релігію на іслам і змушували розмовляти турецькою мовою та дотримуватися турецьких звичаїв, що у підсумку призводило до повної втрати ними вірменської ідентичності. Після Першої світової війни деякі організації намагалися повернути цих дітей, однак значна їх

¹ У ранніх проєктах Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього насильницька передача дітей, що належать до певної групи, до іншої групи визнавалася першим із п'яти підвидів культурного геноциду. Попри те, що культурний геноцид як такий не передбачений у міжнародних договорах і не визнається злочином за міжнародним звичаєвим правом, насильницька передача дітей захищеної групи до іншої групи – спеціальна форма культурного геноциду – стала частиною договірної визначення злочину геноциду [див., зокрема: 4, с. 366; 26, р. 318–319; 29, р. 85–86; 35, р. 175]. Про дискусію щодо доцільності визнання однією з форм геноциду насильницької передачі дітей визначеної групи до іншої групи, яка виникла під час обговорення Конвенції про геноцид, див.: 29, р. 85–86.

² Під групою, «відмінною за самоідентифікацією», мається на увазі будь-яка національна, етнічна, расова чи релігійна група, відмінна від групи походження дитини.

³ Варто зауважити, що ні Конвенція 1948 року, ні Римський статут, ні КК України прямо не вимагають, щоб насильницька передача дітей супроводжувалася їх асиміляцією та зміною їхньої ідентичності. Водночас законодавча база дає правову рамку – «знищення групи як такої». Інакше кажучи, насильницька асиміляція дітей і зміна їхньої ідентичності не є прямою юридичною вимогою, але саме такі фактичні дії ілюструють, що насильницька передача дітей захищеної групи до іншої групи спрямована на досягнення цієї мети.

⁴ У цьому контексті варто зазначити, що положення про «насильницьку передачу дітей» у Конвенції про геноцид залишилось саме тому, що його потрактували як приклад біологічного, а не культурного, геноциду. Розробники Конвенції стверджували, що така практика створює для дітей умови життя, здатні завдати їм серйозної шкоди або навіть спричинити смерть, і може бути настільки ж ефективним засобом знищення групи, як заходи, спрямовані на запобігання дітонародженню чи створення умов життя, розрахованих на фізичне знищення групи [26, р. 319].

⁵ Подібні практики мали місце й у давнішій історії людства (див., наприклад: 29, р. 81).

частина, особливо з числа тих, кого асимілювали у наймолодшому віці, не підлягала ідентифікації, а міжнародні механізми реагування на такі злочини тоді взагалі не існували [див., наприклад: 16; 22; 24; 25; 44; 46]. Важливо зазначити, що, докладно проаналізувавши «вірменський кейс», ізраїльська дослідниця Гілли Мудрік-Евен Хен слушно підкреслила його подібність за методами, цілями та способами реалізації до українського [29, р. 83], який буде розглянуто нижче.

Якщо у випадку вірмен у Османській імперії насильницька передача дітей була частиною комплексної державної стратегії фізичного та культурного знищення групи, то у США та Канаді подібна практика мала колоніальний і «цивілізаційний» характер і була спрямована на руйнування культур та ідентичності корінних народів Північної Америки. У XIX–XX століттях у цих країнах існували спеціальні освітні заклади, куди корінних дітей, примусово відокремлених від сімей, відправляли для асиміляції в домінуючу («європейсько-американську / європейсько-канадську») культуру. У Канаді мета цих шкіл офіційно формулювалася як «боротьба з індіанським способом життя» та асиміляція в канадське суспільство; у США – знаменитою формулою засновника школи Карлайла Р. Пратта: «Kill the Indian in him, and save the man» («Убити в ньому індіанця й урятувати людину»). У таких школах заборонялося говорити рідними мовами, практикувати традиційну релігію та звичаї, носити традиційний одяг; дітей часто перейменовували. Варто зазначити, що у 2015 році Комісія з встановлення істини й примирення Канади визнала вказану практику культурним геноцидом індіанського народу [див., наприклад: 15; 19; 30; 31; 38; 47]. Спираючись на висновки цієї Комісії, у 2022 році Палата громад Канади одноголосно ухвалила резолюцію, якою офіційно визнала систему шкіл-інтернатів геноцидом [32].

Подібні практики, що увійшли в історію під назвою «Stolen Generations» («Вкрадені покоління»), мали місце також в Австралії. У цій країні протягом значної частини XX століття (особливо приблизно з 1910-х до 1970-х років) державні органи, церкви й благодійні установи системно вилучали аборигенних і торрес-стрейтських дітей із сімей та спільнот і поміщали їх у місіонерські чи державні інституції або передавали в усиновлення чи прийомні сім'ї з метою «виховання в цивілізованому християнському стилі». На практиці ж це призводило до руйнування мови, культури та сімейних зв'язків [див., наприклад: 18; 41]. Згодом, у 2008 році, прем'єр-міністр Австралії Кевін Радд приніс офіційні вибачення аборигенним народам за політику примусового вилучення дітей, відомих як «Вкрадені покоління» [17].

Під час Другої світової війни політику, спрямовану на насильницьке переміщення дітей з окупованих територій, проводила нацистська Німеччина. У 1935 році в складі Головного управління СС з питань раси і поселень була створена організація Лебенсборн, яка, серед іншого, займалася примусовим переміщенням до Німеччини дітей із слов'янських народів для їх германізації. В рамках цієї програми діти, які були визначені як потенційно «расово чисті» або з можливим «арійським походженням», відправлялися до спеціальних установ, де їх виховували в нацистському дусі, насаджували їм німецьку мову та культуру. Метою такої політики було створення нової нації шляхом відбору «расово чистих» дітей, відривання їх від їхніх коренів і культури та подальшої асиміляції [див., наприклад: 20; 28].

Попри те, що практика насильницької передачі й подальшої асиміляції дітей не є новим явищем, міжнародна судова практика не знає жодного випадку засудження за геноцид, учинений у цій формі. Уже Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал мав у своєму розпорядженні численні свідчення викрадення, вивезення та германізації дітей з окупованих територій. Проте у вироку трибуналу не міститься окремого опису цих дій як самостійного складу злочину; вони розглядалися загалом у контексті переслідувань, депортацій та расової селекції, а термін «геноцид» у вироку не вживався. Жоден із підсудних не був засуджений Нюрнберзьким трибуналом саме за такі дії [27; 42; 43]. Подальші міжнародні кримінальні трибунали – зокрема Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (МКТР) та Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ) – хоча й містили у своїх статутах положення про «насильницьку передачу дітей» як одну з форм геноциду [37; 45], однак не ухвалили жодного вироку, в якому б йшлося про засудження саме за насильницьку передачу дітей захищеної групи до іншої.

Подібна практика не залишилась у минулому; більше того, доводиться констатувати, що вона стала надзвичайно актуальною проблемою для сучасної України.

Неодноразові випадки організованого вивезення українських дітей з окупованих територій до РФ були зафіксовані від початку російської агресії в 2014 році. Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року масштаби такої практики значно зросли. За цей період

українські діти в рамках так званої «евакуації» з окупованих територій Донецької, Луганської, а згодом Херсонської та Запорізької областей, а також у рамках «відправки в табори», «оздоровлення» та «диспансеризації» потрапили не тільки до інших окупованих територій України та різних регіонів росії, а й до таборів на території Білорусі. Станом на 15 травня 2024 року депортованими та/або примусово переміщеними вважалися 19546 українських дітей [13, с. 11]. Цією цифрою українська влада оперує й досі [6; 11], хоча це зовсім не означає, що протягом часу, який минув відтоді, росіяни нікуди й нікого не депортували. Зрозуміло, що точну кількість вивезених до росії та Білорусі українських дітей встановити дуже складно¹. Вказана вище цифра відображає лише ту кількість депортованих та/або примусово переміщених на тимчасово окуповані території України дітей, про яких відомо державі Україна. Встановлення відповідних фактів ускладнене обмеженням доступом до окупованої території, відсутністю доступу до території рф, а також систематичними відмовами представників росії надати інформацію про депортованих та примусово переміщених дітей [13, с. 11]. Здебільшого це діти-сироти з інтернатів та інших соціальних установ, а також діти, розлучені з батьками під час бойових дій або чий батьки загинули чи зникли безвісти.

Після початку повномасштабного вторгнення значно зросла кількість зафіксованих випадків усиновлення українських дітей російськими сім'ями (такі випадки мали місце і до 2022 року – з моменту окупації Кримського півострова). При цьому відомі випадки зміни імен, по батькові та прізвищ, а також місця народження дітей, незважаючи на їх спротив [13, с. 13–16].

Велика кількість дітей із тимчасово окупованих територій Донеччини, Херсонщини, Запоріжжя та Харківщини відправлялися до таборів у рф або на окуповані території України й після перебування там не могла повернутися додому. Виявлено щонайменше 43 таких табори, з яких 32 здійснюють систематичне «перевиховання», спрямоване на формування «нових російських громадян». Багато з цих закладів позиціонуються як «програми інтеграції», покликані прищеплювати російські уявлення про культуру, історію та суспільство, при цьому федеральні, регіональні та місцеві органи влади активно підтримували такі заходи [26, р. 330–331].

Системного характеру набуло нав'язування українським дітям громадянства рф. Вочевидь, такі дії спрямовані на унеможливлення повернення цих дітей до України та на повне розірвання їхнього зв'язку з українською національною групою [13, с. 17–19]. Важливими інструментами асиміляції дітей стали також їх русифікація (навчання російською мовою за російською освітньою програмою, заборона спілкуватися, читати та листуватися українською мовою), нав'язування російського світогляду та системи цінностей, формування позитивного ставлення до дій держави-агресора (змушування дітей співати гімн росії, проведення уроків та бесід «патріотичного виховання», нав'язування дітям «правильної» версії історії, зокрема виправдовування так званої «СВО», активне налаштування дітей проти України, називання окупації українських земель «відновленням історичної справедливості»), мілітаризація дітей (проведення «уроків мужності», на яких прославляють «подвиги» російської армії; написання «листів підтримки» російським військовослужбовцям із висловленням їм вдячності за «освобождение» українських земель; відвідування військових госпіталів з метою надання моральної підтримки російським солдатам, пораненим у війні проти України; військова підготовка; заохочення вступати до «Юнармії») тощо [13, с. 20–36].

Як зазначається у спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України, рф впливає на ідентичність таких дітей в трьох вимірах: когнітивному (знання про себе, як про українців, про свій народ, про українську культуру, історію та мову, про відмінності між народами); емоційно-ціннісному (те, що викликає відчуття приналежності до ідентичності; росіяни пропонують дітям відчуття страху і сорому за українську ідентичність, яке можна формувати середовищем, законодавством та практикою); поведінковому (втрата навички говорити і спілкуватися, писати українською мовою, вивчати історію, знати й шанувати свята і традиції родини та країни, читати книжки свого народу) [13, с. 7–8].

¹ Необхідно зазначити, що існують й інші оцінки, які значно перевищують вказану цифру. Наприклад, уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець у травні 2023 р. припустив, що росія незаконно вивезла з України близько 150 тисяч дітей [5]. Директорка державної гуманітарної програми Bring Kids Back UA Дарія Зарівна у квітні 2025 р. стверджувала, що від початку повномасштабної війни росія вивезла на свою територію 744 тисячі українських дітей [8].

Російська влада неодноразово виправдовувала свої дії необхідністю евакуації українських дітей із зони бойових дій. Однак такі твердження є безпідставними. У статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року чітко визначено як у виняткових випадках можна переселяти або депортувати цивільне населення, зокрема дітей. По-перше, окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, тільки якщо це необхідно для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами воєнного характеру. По-друге, проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. По-третє, особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території [7]. Існують підстави стверджувати, що РФ порушила всі ці вимоги. Так, зокрема, необґрунтованим є посилення на необхідність забезпечення безпеки населення стороною конфлікту, яка сама ж є основним джерелом цієї небезпеки. У Конвенції йдеться про евакуацію населення до найближчих безпечних територій (як правило, в межах окупованої території), а не вглиб території держави-окупанта. Так само грубо протирічить вимогам Конвенції практика передачі вивезених дітей у російські прийомні сім'ї, розміщення дітей в «таборах перевиховання», їх асиміляція, надання їм російського громадянства. Крім того, росія, всупереч нормам міжнародного права, жодного разу не погоджувала гуманітарні коридори для вивезення українських дітей на підконтрольну Україні територію. Навпаки, відомі випадки, коли російські військові прямо перешкоджали виїзду дітей у регіони, що контролюються Україною [12].

Попри намагання російської влади видати вивезення українських дітей за «евакуацію» чи «оздоровлення», є всі підстави стверджувати, що насправді мало місце примусове їх переміщення з метою подальшої асиміляції. Наявні дані при цьому дозволяють стверджувати, що примус далеко не завжди пов'язаний із застосуванням насильства чи погрозами його застосування. Найчастіше йдеться про використання умов окупації, постійних обстрілів, дитячої уразливості, створення атмосфери страху через українську ідентичність. Навіть у тих випадках, коли батьки або законні опікуни добровільно дають дозвіл на відправлення дітей до таборів чи «на лікування», їхня справжня воля спотворена через пануючу на окупованих територіях атмосферу примусу й страху. У спеціальній доповіді омбудсмена слушно підкреслюється, що ще більше занепокоєння викликає становище дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та тих дітей, чий батьки або законні опікуни загинули під час повномасштабного вторгнення, адже згоду на вивезення таких дітей, всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, дають очільники установ, розміщених на окупованій території, які призначені окупаційною владою [13, с. 13; див. також: 26, р. 333–334].

Необхідно зазначити, що майже із самого початку системній російській практиці примусового вивезення дітей на територію росії надано юридичне підґрунтя. Назву лише ключові документи. 24 квітня 2019 року путін підписав указ № 183 «Про визначення в гуманітарних цілях категорій осіб, які мають право звернутися із заявами про прийняття до громадянства російської федерації в спрощеному порядку» (до таких категорій, звісно, були віднесені громадяни України з тимчасово окупованих РФ територій). 12 листопада 2019 року російський президент підписав федеральний закон № 368-ФЗ «Про відкликання заяви, зробленої при ратифікації Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)». 8 грудня 2020 року путін підписав пакет законів, що встановлювали пріоритет конституції РФ над нормами міжнародного права. 5 березня 2022 року президент росії підписав указ № 94 «Про в'їзд до РФ іноземних громадян та осіб без громадянства з території ЛНР, ДНР та України», яким в'їзд до РФ з тимчасово окупованих росією територій дозволявся з будь-якими наявними документами. 30 травня 2022 року путін підписав указ № 330 про внесення змін до указів 2019 року, у якому визначалася спрощена процедура надання російського громадянства українським дітям-сиротам або особам, які залишилися без піклування батьків. 26 грудня 2022 року путін підписав указ № 951 «Про деякі питання набуття громадянства російської федерації», в якому визначався спрощений порядок прийняття до громадянства РФ жителів окупованих територій Херсонської та Запорізької областей України. 27 квітня 2023 року російський президент підписав указ № 307 «Про особливості правового становища окремих категорій іноземних громадян та осіб без громадянства в РФ», у якому передбачено, що українці на тимчасово окупованих територіях, які вирішили зберегти громадянство України, можуть жити там до 1 липня 2024 року, після чого їх можуть депортувати. 4 січня 2024 року путін підписав указ

№ 11 «Про визначення окремих категорій іноземних громадян та осіб без громадянства, що мають право звернутися із заявою про прийняття до громадянства російської федерації», в якому, серед іншого, йдеться про надання громадянства українським дітям-сиротам та дітям, які залишились без батьківського піклування, рішенням президента рф без урахування вимог федерального законодавства (при цьому заяву про прийняття до громадянства рф можуть подати навіть керівники російських організацій, в які влаштовано цих дітей).

Зазначені зміни до російського законодавства свідчать про цілеспрямоване формування нормативної бази, покликаної легітимізувати примусове вивезення та подальшу асиміляцію українських дітей. Послідовне запровадження спрощених процедур набуття російського громадянства для мешканців окупованих територій, усунення міжнародно-правових обмежень, надання російським органам і посадовцям повноважень оформлювати громадянство дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, без дотримання загальних гарантій, а також створення правових механізмів для депортації осіб, які зберігають українську ідентичність, засвідчують інституціоналізацію та правове прикриття практик, що фактично відповідають ознакам насильницької передачі дітей до іншої групи. Ці зміни надають державі повний контроль над громадянством, опікою та соціально-культурною інтеграцією дітей, перетворюючи незаконні дії на законодавчо санкціоновану політику і забезпечуючи правове підґрунтя для подальшого руйнування ідентичності цільової групи. Вважаю, що сукупність цих актів демонструє системність і державний характер відповідної політики, спрямованої на зміну громадянсько-правової, соціальної та культурної належності українських дітей як елемент руйнування ідентичності цільової групи.

Як відомо, 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт президента рф путіна та уповноваженої при президентові рф з прав дитини львової-белової. Ці особи підозрюються у вчиненні воєнного злочину – незаконної депортації та незаконного переміщення дітей з окупованих територій України до рф [36]. Дійсно, незаконна депортація або переміщення людей визнається воєнним злочином відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду¹.

Водночас існують обґрунтовані підстави для кваліфікації таких діянь як геноциду у формі насильницької передачі дітей захищеної групи до іншої групи. Ізраїльська дослідниця Гіллі Мудрік-Евен Хен, яка поділяє цю точку зору, вважає, що виданню ордерів саме за злочин геноциду завадили два типи міркувань – загальні та особливі. Загальні пов'язані з юридичними труднощами доказування злочину геноциду, зокрема аналізованої його форми, заборона на яку залишалася неактивною протягом десятиліть. Особливі міркування мають політичний характер та стосуються кримінального переслідування високопоставленого політичного лідера такої великої держави, як росія [29, р. 80].

Основною відмінністю між зазначеним воєнним злочином і геноцидом є мета їх учинення: геноцид у розглядуваній формі передбачає мету повного або часткового знищення захищеної групи (шляхом її асиміляції, руйнування її культурної ідентичності), тоді як воєнний злочин полягає у передбачених міжнародними договорами порушеннях законів і звичаїв війни без специфічної мети знищення такої групи (приміром, якщо такі дії вчиняються з метою використання дітей як живого щита). Таким чином, для кваліфікації примусового вивезення українських дітей як геноциду ключове значення має встановлення мети (у формулюванні міжнародних договорів – наміру) повного або часткового знищення групи як такої шляхом насильницької передачі дітей цієї групи до іншої групи.

Як видається, наявність такої мети підтверджується численними конкретними фактами: наданням відповідній практиці серйозного юридичного підґрунтя, примушуванням дітей до набуття громадянства рф, знищенням інформації про їхнє українське походження шляхом зміни імен та прізвищ, нав'язуванням переміщеним дітям російських цінностей і російського світогляду та, у підсумку, – знищенням їхньої української ідентичності, зміною свідомості та перевихованням їх у «нових російських громадян».

Організаційна складова цих дій свідчить про їх системність і спланованість: програми переміщення і перевиховання дітей централізовано організовані федеральними органами влади рф та

¹ Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування ситуації в Україні у своєму звіті від 15 березня 2023 року (п. 102) дійшла висновку, що переміщення та депортація українських дітей до рф потенційно також становлять порушення ст. 147 IV Женевської конвенції, статей 74 та 85(4)(b)-(5) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій та статті 8(1) Конвенції про права дитини [33].

регіональними адміністраціями, за безпосередньої участі путіна та львової-белової, включаючи планування, логістику, фінансування, управління «виховними» закладами та відповідну пропаганду.

Додатковим доказом відповідної мети є численні публічні висловлювання російських високопосадовців (зокрема, путіна та медведева) і масштабна пропаганда державних медіа, які заперечують існування української нації, просувають ідею «денацифікації» (що фактично означає ліквідацію української культурної ідентичності) та закликають розправитися з тими, хто ідентифікує себе українцем¹.

У сукупності ці факти свідчать про системний і спланований характер дій російської влади, метою яких є знищення національної ідентичності дітей, вивезених з окупованих територій України. До аналогічних за своєю суттю висновків дійшли й зарубіжні науковці, зокрема Юлія Йоффе [26, р. 316–317, 348] та Гіллі Мудрік-Евен Хен [29, р. 100–103].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна сформулювати такі ключові висновки:

Проаналізовані відмінності у формулюваннях розглядуваної форми геноциду в Конвенції 1948 року, Римському статуті МКС та ст. 442 КК України свідчать, що термінологічні нюанси перекладу мають безпосередній вплив на розуміння сутності насильницької передачі дітей захищеної групи до іншої групи як форми геноциду. Переклад словосполучення *forcibly transferring children* як «примусове переміщення дітей» є юридично неточним, оскільки зміщує акцент із насильницької зміни групової належності дитини на її фізичне переміщення, тоді як міжнародно-правовий зміст цієї форми геноциду полягає у вилученні дітей із захищеної групи з метою руйнування її ідентичності.

Водночас формулювання чинної редакції п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України, хоча й використовує точніший термін «насильницька передача», не повною мірою відтворює міжнародно-правовий підхід, оскільки не акцентує на належності дітей до конкретної захищеної групи, яка є об'єктом знищення. З огляду на це найбільш адекватним з точки зору юридичної визначеності та відповідності міжнародно-правовим стандартам є формулювання «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи», яке чітко фіксує як спрямованість діяння, так і його зв'язок зі спеціальним наміром знищити захищену групу як таку.

Аналіз норм міжнародного права свідчить, що для кваліфікації насильницької передачі дітей як геноциду визначальною є не кількість потерпілих, а наявність спеціального наміру знищити захищену групу як таку. Хоча множинна форма «дітей», вжита в Конвенції 1948 року та Римському статуті МКС, формально підкреслює спрямованість цього злочину на групу загалом, Елементи злочинів обґрунтовано розширюють тлумачення цієї норми, не виключаючи можливості її застосування навіть у разі насильницької передачі однієї дитини, за умов встановлення ширшого геноцидального контексту або такого характеру конкретного діяння, який сам по собі здатний спричинити часткове знищення групи. Водночас буквальне тлумачення відповідного положення національного кримінального законодавства може необґрунтовано звужувати сферу його застосування, що зумовлює необхідність інтерпретації ст. 442 КК України з урахуванням її міжнародно-правового походження або ж внесення до неї уточнень з метою усунення таких ризиків.

Сутність насильницької передачі дітей як форми геноциду полягає не лише у спричиненні фізичних чи психологічних страждань окремим особам, а передусім у довготривалому знищенні захищеної групи шляхом примусової асиміляції її найуразливіших членів і розриву міжпоколінної культурної та соціальної тяглості. Саме тому поняття «дитина» у цьому контексті має функціональний, а не суто формально-віковий вимір, а «насильницька передача» охоплює широкий спектр форм примусу – від фізичного насильства до психологічного тиску та зловживання владою.

Історичні приклади насильницької передачі дітей різних груп – від вірмен в Османській імперії до корінних народів Північної Америки та Австралії й слов'янських дітей у рамках нацистської політики – демонструють системний характер таких дій як механізму культурної та соціальної асиміляції, спрямованого на руйнування групової ідентичності та майбутнього відповідних спільнот. Хоча ця практика мала місце у XX столітті в різних історичних контекстах, міжнародна судова практика поки не має прецедентів окремого засудження за цю форму геноциду.

¹ Слід погодитися з Юлією Йоффе з Університетського коледжу Лондона, яка слушно зазначає, що намір знищення українців як групи може виявлятися не лише через російську політику вивезення українських дітей, але й як частина ширшої програми здійснення геноциду проти українців [26, р. 339].

Примусове вивезення українських дітей з окупованих територій та їхня подальша асиміляція, організовані російською владою, демонструють системний, централізований та інституційно організований характер цієї політики. Федеральні, регіональні та місцеві органи влади рф забезпечують планування, логістику та фінансування переміщення дітей, організацію «таборів перевиховання» та проведення процедур усиновлення українських дітей російськими родинами, а також легітимізацію цих дій через нормативно-правові акти, спрямовані на зміну громадянської, соціальної та культурної належності українських дітей.

Мета цієї політики полягає у цілеспрямованому руйнуванні української національної ідентичності дітей та їх інтеграції до іншої національної спільноти як «нових російських громадян». Системність, централізація та нормативне оформлення цієї практики, а також конкретні заходи – примусове набуття громадянства рф, зміна імен і прізвищ, розміщення дітей у «таборах перевиховання», освітня й культурна асиміляція – у поєднанні з офіційною державною пропагандою, що заперечує існування української нації та виправдовує знищення її ідентичності, свідчать про наявність спеціального наміру, необхідного для кваліфікації цих дій як геноциду у формі насильницької передачі дітей захищеної групи до іншої групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрушко А.В. Концепція злочину геноциду Рафала Лемкіна: становлення, трансформація, сучасне значення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 569–577. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/97.pdf>.
2. Андрушко А.В. Міжнародне і національне кримінальне право про насильницьку передачу дітей визначеної групи до іншої групи як форму геноциду: проблеми перекладу та тлумачення. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XVI Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П.П. Михайленка* (Київ, 27 листоп. 2025 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. (у друці).
3. Андрушко А.В. Примусове переміщення українських дітей до рф як форма геноциду українського народу. *Закарпатські правові читання. Релокація в умовах екстраординарних правових режимів: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Ужгород, 25-26 квітня 2025 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 432–437. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/24020d0e-c9e7-449d-bdca-318cd4ffd1bb/content>.
4. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одесса: Фенікс, 2011. 910 с.
5. Горбань М. «Може вважатися злочином проти людяності»: звіт ОБСЄ щодо депортації Росією українських дітей. *Радіо Свобода*. 4 травня 2023 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html>.
6. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>.
7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
8. Зарівна: Росія вивезла понад 700 тисяч українських дітей з окупованих територій. *Радіо Свобода*. 19 квітня 2025 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dity-okupatsiya-rosiya-zarivna/33390075.html>.
9. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
10. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
11. Котляр А. Катерина Рашевська: «Україна має вимагати не лише повернення дітей, а й покарання винних». *Дзеркало тижня*. 27 березня 2025 р. URL: <https://zn.ua/ukr/war/katerina-rashevskya-ukrajina-maje-vimahati-ne-lishe-povernennja-ditej-a-j-pokarannja-vinnikh.html>.
12. Назарова Н. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за підозрою у депортації українських дітей. *BBC News Україна*. 28 березня 2023 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65088348>.
13. Переопилені. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України / Омбудсман

- України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/pereopileni-sistemna-rosijska-politika-znischchennya-ukrayinskoji-identichnosti-ditej-ombudsman-prezentuvav-specialnu-dopovid.
14. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
15. Adams D.W. *Education for Extinction: American Indians and the Boarding School Experience, 1875–1928*. Lawrence: University Press of Kansas, 1995. xi+396 p.
16. Akçam T. *The Young Turks' Crime Against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2012. 528 p.
17. Apology to Australia's Indigenous Peoples / Parliament of Australia. URL: https://www.aph.gov.au/Visit_Parliament/Art/Icons/Apology_to_Australias_Indigenous_Peoples.
18. Bringing them Home Report (1997) / Bringing them Home. URL: <https://bth.humanrights.gov.au/the-report/bringing-them-home-report>.
19. Churchill W. *Kill The Indian, Save The Man. The Genocidal Impact of American Indian Residential Schools*. San Francisco: City Lights Books, 2004. 158 p.
20. Clay C., Leapman M. *Master race: the Lebensborn experiment in Nazi Germany*. London: Hodder & Stoughton, 1995. 211 p.
21. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide / United Nations. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.
22. Ekmekcioglu L.A. Climate for Abduction, a Climate for Redemption: The Politics of Inclusion during and after the Armenian Genocide. *Comparative Studies in Society and History*. 2013. Volume 55. Issue 3. P. 522–553. URL: https://www.researchgate.net/publication/259433791_A_Climate_for_Abduction_a_Climate_for_Redemption_The_Politics_of_Inclusion_during_and_after_the_Armenian_Genocide.
23. Elements of Crimes / International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.
24. Gzoyan E., Galustyan R., Khachatryan Sh. Reclaiming Children after the Armenian Genocide: Neutral House in Istanbul. *Holocaust and Genocide Studies*. 2019. Volume 33. Issue 3. P. 395–411. URL: https://www.academia.edu/42271695/Gzoyan_E_Galustyan_R_Khachatryan_Sh_Reclaiming_Children_after_the_Armenian_Genocide_Neutral_House_in_Istanbul_in_Holocaust_and_Genocide_Studies_Vol_33_Issue_3_Winter_2019_pp_395_411.
25. Gzoyan E.G. Forcibly Transferred and Assimilated: Experiences of Armenian Children during the Armenian Genocide / *Childhood during War and Genocide: Agency, Survival, and Representation* / edited by Joanna Beata Michlic, Yuliya von Saal, and Anna Ullrich. Göttingen: Wallstein Verlag, 2024. P. 31–51. URL: https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=bitstream/handle/20.500.12657/90143/external_content.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
26. Ioffe Y. Forcibly Transferring Ukrainian Children to the Russian Federation: A Genocide? *Journal of Genocide Research*. 2023. Volume 25. Issues 3-4. P. 315–351. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4236369.
27. Judgement of IMT at Nuremberg. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Judgement_of_IMT_at_Nuremberg.
28. Lilienthal G. *Der 'Lebensborn e.V.': Ein Instrument Nationalsozialistischer Rassenpolitik*. Stuttgart; New York: Gustav Fischer Verlag, 1985. viii+264 p.
29. Moodrick-Even Khen H. The Forcible Transfer of Children from Ukraine as Genocide: Awakening the Dormant Prohibition of the Genocide Convention. *The International Journal of Children's Rights*. 2024. Volume 32. P. 78–118. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4768196.
30. National Centre for Truth and Reconciliation. URL: <https://nctr.ca>.
31. Patterson M. "Kill the Indian, save the man": Historical and generational trauma associated with the Indian boarding schools. Masters thesis. York St John University, 2023. 65 p. URL: <https://ray.yorksj.ac.uk/id/eprint/10608/1/Kill%20the%20Indian%2C%20save%20the%20man.%20Historical%20and%20generational%20trauma%20associated%20with%20the%20Indian%20boarding%20schools.pdf>.
32. Raycraft R. MPs back motion calling on government to recognize residential schools program as genocide. *CBC*. 27 October 2022. URL: <https://www.cbc.ca/news/politics/house-motion-recognize-genocide-1.6632450>.

33. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/52/62, 15 March 2023 / OHCHR. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf.
34. Rome Statute of the International Criminal Court / International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>.
35. Schabas W.A. Genocide in International Law: The Crimes of Crimes. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. xvi+624 p.
36. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova / International Criminal Court. 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.
37. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda / UN. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_EF.pdf.
38. The History of Residential Schools / National Centre for Truth and Reconciliation. URL: <https://nctr.ca/education/teaching-resources/residential-school-history>.
39. The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana. Case ICTR-95-1-T (Trial Judgement, 21 May 1999): International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) / Refworld: Global Law & Policy Database. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ict/1999/en/62079>.
40. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-96-4-T (Trial Judgement. Decision of: 2 September 1998): International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) / Refworld: Global Law & Policy Database. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ict/1998/en/19275>.
41. The Stolen Generations / AIATSIS. URL: <https://aiatsis.gov.au/explore/stolen-generations>.
42. Transcript for IMT: Trial of Major War Criminals / HLS Nuremberg Trials Project. URL: <https://nuremberg.law.harvard.edu/transcripts/7-transcript-for-imt-trial-of-major-war-criminals>.
43. Trials of War Criminals before Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law № 10 (Nuernberg, October 1946 – April 1949). Volume IV. “The Einsatzgruppen case”, “The RuSHA case”. Washington: U. S. Government Printing Office, 1950. xxx+1185 p. / Library of Congress. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/llmlp/2011525364_NT_war-criminals_Vol-IV/2011525364_NT_war-criminals_Vol-IV.pdf.
44. Ümit K. Cultural Erasure: The Absorption and Forced Conversion of Armenian Women and Children, 1915–1916. *Études arméniennes contemporaines*. 2016. № 7. URL: <https://journals.openedition.org/eac/997>.
45. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia / International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.
46. Watenpaugh K.D. “Are There Any Children for Sale?": Genocide and the Transfer of Armenian Children (1915–1922). *Journal of Human Rights*. 2013. Volume 12 (3). P. 283–295. URL: https://libraryguides.mdc.edu/ld.php?content_id=18934653.
47. What Are the Truth & Reconciliation Commission’s 94 Calls to Action & How Are We Working Toward Achieving Them Today? URL: <https://www.reconciliationeducation.ca/what-are-truth-and-reconciliation-commission-94-calls-to-action>.